

EMILIA JAKUBOWSKA, ELŻBIETA JASZCZYSZYN

Uniwersytet w Białymstoku

ROLA NAUCZYCIELI I RODZICÓW W WYCHOWANIU OBYWATELSKIM UCZNIÓW KLAS I–III SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Małe ojczyzny uczą żyć w ojczyznach wielkich,
w wielkich ojczyznach ludzi. Kto nie broni i nie
rozwija tego, co bliskie – trudno uwierzyć, żeby
był zdolny do wielkich uczuć w stosunku do tego,
co wielkie i największe w życiu i na świecie.

ks. Janusz S. Pasierb (za: Pawelec 2006, s. 7)

Abstrakt: Kształtowanie postaw obywatelskich powinno być priorytetem w wychowaniu, ponieważ od tego, ile wiedzy i dziedzictwa kulturowego przełączymy naszym najmłodszym podopiecznym zależy, jak będzie postrzegana nasza ojczyzna zarówno przez nas samych, jak i przez naszych sąsiadów na całym świecie. Zadanie to należy głównie do rodziny i szkoły, które dzięki współpracy i uzupełnianiu się przygotowują uczniów do aktywnego udziału w życiu społecznym i kulturowym. Sprawiają, że dzieci już od najmłodszych lat mają poszanowanie dla ojczyzny, a także są tolerancyjne wobec odmienności innych narodów.

Słowa kluczowe: wychowanie obywatelskie, dziecko w młodszym wieku szkolnym

WPROWADZENIE

Kształtowanie postaw obywatelskich wymaga sięgania w pracy szkoły do tradycji narodu kulturowanych od czasów historycznych, szerzenia umiłowania ziemi rodzinnej, jej bogactwa i piękna, a także kształtowania woli wspólnego wykonywania zadań, jakie stawiają przed każdym obywatelem obecna sytuacja kraju i perspektywa jego przyszłości. Współczesny patriotyzm nie ogranicza się tylko do

poczucia obowiązku obrony ojczyzny przed wrogiem zewnętrznym, lecz wyraża się przede wszystkim w głębokim zaangażowaniu we wszystko, co dotyczy potrzeb i spraw narodu i przejawia w rzetelnym i pełnym inicjatywy wypełnianiu szeroko pojętych obowiązków obywatelskich. Szkoła, kształtując postawy obywatelskie, nie może więc ograniczać się do werbalnego przekazywania wiedzy o kraju i utrwalania pamięciowej znajomości praw i obowiązków obywatelskich. Jej zadaniami są: praktyczne przygotowanie uczniów do czynnego udziału w życiu społecznym, wdrożenie ich do świadomego wypełniania codziennych powinności obywatelskich, zbliżenie do ideałów i spełnienie dążeń związanych z polskimi tradycjami.

Wychowanie obywatelskie jest tu rozumiane jako szereg działań mających na celu utrwalenie w dzieciach bardzo szeroko pojmowanego patriotyzmu poprzez przekazywanie wiedzy o symbolach narodowych, ich roli i dziejach, naukę pieśni i wierszy patriotycznych oraz tańców narodowych, poruszanie tematyki poświęconej rodzinie, najbliższej okolicy, uczenie poszanowania dla innych ludzi. To wszystko pozwala rozumieć wychowanie obywatelskie jako wychowanie w miłości do kraju, regionu, tradycji, ale też ludzi, którzy ten kraj tworzą, nawet jeśli się od nas różnią. Wychowanie obywatelskie pokazuje, że żeby być dumnym z własnego pochodzenia, trzeba je najpierw dokładnie poznać i zrozumieć.

POJĘCIE WYCHOWANIA OBYWATELSKIEGO

Wychowanie obywatelskie jest mocno związane z historią i podstawowymi procesami współczesnego życia społecznego. Może być opisywane co najmniej w trzech ujęciach. Po pierwsze, jako przedmiot historii wychowania – wówczas dotyczy poziomu dojrzałości osiągniętego przez daną zbiorowość. Określa się go, biorąc pod uwagę organizację oraz ciągle ulepszanie kwestii związanych z obroną, ekonomią i życiem społeczno-kulturowym państwa. Po drugie, wychowanie demokratyczne traktuje się jako przedmiot aksjologii, który zależy od wartości społecznych i moralnych. Dotyczy zrozumienia przez obywatela podstawowych możliwości rozwoju narodu oraz pokonywania sprzeczności między wartościami państwa, narodu, życia duchowego i ludzkiego. Po trzecie, wychowanie obywatelskie można rozumieć jako przedmiot teorii wychowania odwołujący się do postaw psychologicznych. Takie ujęcie problemu pozwala badać wiedzę filozoficzną i historyczną o patriotyzmie oraz nastawienie do potrzeb ojczyzny i przeżycia z nimi związane (Zarzecki 2012, s. 120–122). Z wychowaniem obywatelskim wiążą się pojęcia takie jak: *ojczyzna, naród, patriotyzm i kultura*.

Wychowanie obywatelskie realizowane instytucjonalnie stanowi poważne wyzwanie dla uczniów, ale i dla nauczycieli. Ważne jest to, aby nauczyciel-wycho-

wawca zdawał sobie sprawę z interdyscyplinarnego charakteru przedmiotu. Stawia to warunek właściwego pobudzania intelektualnego uczniów oraz stymulowania ich postaw społecznych i obywatelskich.

Celami prowadzenia tego przedmiotu są: kształtowanie zachowań obywatelskich, zrozumienie istoty norm życia społecznego, w tym procedur demokratycznych, poszukiwanie własnego miejsca w rodzinie, grupie rówieśniczej, środowisku lokalnym i globalnym, narodzie (Konopka 2002, s. 90 –91). Wychowanie obywatelskie ukierunkowane jest również na propagowanie podstawowych wartości moralnych i obywatelskich, jak: umiłowanie ojczyzny, odwaga, męstwo, odpowiedzialność, karność, tolerancja, wierność i służba państwu, obowiązkowość, solidarność z ludźmi dążącymi do wspólnego dobra. Dzięki niemu młode pokolenie powinno respektować i wyrażać szacunek dla norm ustalonych przez państwo, zasad wzajemnego współżycia, akceptować wartości patriotyczne, jak: miłość i poświęcenie dla ojczyzny, rzetelna nauka i praca, odpowiedzialność za losy państwa, i kierować się nimi (Izdebska 2007, s. 154). Dotrzymywanie słowa, poszanowanie przekonań i praw innych ludzi, tolerancja i zrozumienie dla ich postaw, umiejętność współpracy – wszystkie te cnoty społeczne służą rozbudzeniu ducha obywatelskiego. Efektem procesu wychowania obywatelskiego jest świadomość obowiązków dzieci i młodzieży względem państwa dotycząca konieczności przestrzegania praw i wynikających z nich obowiązków, umiejętności współżycia społecznego. Obowiązki te wiążą się z poczuciem przynależności do zbiorowości ludzkiej całego świata, a ich wypełnianie przejawia się w okazywaniu szacunku dla innych narodowości i kultur, tolerancji wobec odmienności etnicznej, religijnej, rasowej, potrzebie współdziałania i pomocy (Markocki 1995, s. 68).

WYCHOWANIE OBYWATELSKIE W RODZINIE

Rodzina jest pierwszym środowiskiem wychowawczym, które wpływa na kształtowanie postaw obywatelskich u dzieci. Oddziałuje na nie najsilniej i najdłużej. Nie jest to proces wymuszony, przebiega swobodnie, w sposób naturalny. To w rodzinie pojawiają się pierwsze więzi emocjonalne dziecka z rodzicami, rodzeństwem oraz dziadkami. Jest początkiem jego kontaktów międzyludzkich. Poprzez wspólne tradycje, normy, obyczaje, wartości łączy ona swoich członków w jeden wspólny rodzinny dom.

W rodzinie dziecko poznaje przyrodę i kulturę, uczy się rozumieć zjawiska i fakty świata, który je otacza, stara się pojmować normy i ich wartościowanie. Dzieci, naśladując domowników, z którymi są emocjonalnie związane, odwzorowują ich sposób bycia. Rodzina stanowi grupę odniesienia dla młodego człowieka, bardzo

do niej przywiązane. Jej opinie, oceny i zachowanie uważa za ważne, a w konsekwencji przyjmuje obyczaje i styl życia rodziny za własny (Dąbrowska, Wojciechowska-Charlak 1997, s. 140).

Prawidłowo funkcjonująca rodzina przekazuje dzieciom wartościowe postawy obywatelskie, stwarza warunki do wszechstronnego rozwoju i działania, ułatwia im też wejście w dorosłe życie społeczne, stanowi bowiem mocne oparcie w chwilach trudnych i niebezpiecznych. Świadomość, wiedza, kultura, stanowczość oraz miłość rodziców to elementy wychowawcze, które umiejętnie stosowane w kształtowaniu osobowości dziecka stanowiąc będą o jego przyszłym losie.

Wychowanie obywatelskie ma miejsce podczas wykonywania codziennych czynności: obowiązków domowych, wspólnych wyjazdów i świętowania. Rodzina powinna rozbudzać w dziecku aktywność, która pozwoli mu samodzielnie poszukiwać siebie i dokonywać wyborów. Dzięki znajomości swoich praw i obowiązków staje się ono bezpieczne, wolne i niezależne. Wychowanie obywatelskie w tym znaczeniu to proces integrujący sytuacje oraz działania, które nawzajem się uzupełniają i krzyżują.

Wychowanie obywatelskie w domu rodzinnym należy rozpoczynać już od najmłodszych lat. Sytuacje z życia codziennego powinny stopniowo uczyć dziecko respektowania wszelkich wartości humanistycznych norm i postaw moralno-społecznych. Obowiązkiem rodziny jest uwrażliwianie zarówno na wspólne dobro (regionalne, państwowe), jak i na drugiego człowieka. Bardzo ważne staje się przy tym przekazywanie w każdej sytuacji pożądanego wzorców związanych z tolerancją i odmiennością wyznaniową, kulturową czy społeczną (Izdebska 2009, s. 306–310). Rodzina od zawsze najtrwalej i najlepiej przekazywała wartości międzypokoleniowe pozwalające utrzymać tożsamość narodową. Nawet w czasach utraty niepodległości Polacy nie poddali się – podtrzymywali tradycje i walczyli o wolność dla przyszłych obywateli. Tożsamość narodowa to przede wszystkim tworzenie wartości wyznawanych przez określone pokolenie. Jest ona jednocześnie przekazywaniem, selekcją i akceptowaniem systemu wartości. Wiąże się również z symboliczną przynależnością do danego narodu.

Dziś kształtowanie tożsamości narodowej opiera się na historii i dziedzictwie kulturowym. Ideał patriotyzmu w państwie polskim to najczęściej połączenie tradycji z nowoczesną demokracją. Każda rodzina wypracowuje ponadto własny wzór wychowania, który jest niezbędny w społeczeństwie i tworzy podstawy tożsamości obywateli. Ważne dla każdego Polaka staje się przy tym przywiązanie do biało-czerwonych barw flagi, Orła Białego, hymnu i autorytetów, w tym Jana Pawła II. Duża liczba mieszkańców Polski jest również dumna z osiągnięć rodaków w takich dziedzinach jak sport, nauka i technika. I chociaż w większości domów widać sprzeciw wobec systemu politycznego, to już wobec narodowości nie (Skrzypiak 2009, s. 468).

WYCHOWANIE OBYWATELSKIE W SZKOLE

Potrzebę wprowadzania treści z zakresu wychowania obywatelskiego już od najmłodszych lat podkreślają polityka oświatowa i różne dyscypliny naukowe: pedagogika, psychologia społeczna, socjologia edukacji. Duży udział w propagowaniu edukacji obywatelskiej ma Unia Europejska. Poprzez liczne raporty (m.in. *Edukacja: jest w niej ukryty skarb* i *Wychowanie obywatelskie w szkołach w Europie*) uświadamia państwom członkowskim ważność tego przedmiotu (Lange 2013, s. 3–4). Wspólnota stawia na naukę tworzenia więzi ze społecznością lokalną, regionalną, narodową i europejską. Podkreśla ich znaczenie, twierdząc, że pomagają człowiekowi lepiej się rozwijać i funkcjonować w obecnym świecie (Uszyńska-Jarmoc 2009, s. 345–346). Polska, idąc tym śladem, także opracowała ramy edukacji obywatelskiej, a następnie określiła je w podstawie programowej i programach nauczania (2014). W edukacji wczesnoszkolnej najważniejszymi elementami wychowania obywatelskiego są wzbudzenie w uczniach poczucia więzi kulturowej z narodem i ukształtowanie pojęcia *ojczyzny*. Należy przy tym zacząć od wprowadzania tematów związanych z najbliższym środowiskiem i stopniowo przechodzić od regionu do kraju. Dziecko powinno poznawać zagadnienia dotyczące wychowania obywatelskiego poprzez działanie – formować wszystkie pojęcia na podstawie kontaktu zmysłowego. W tym wieku miłość do ojczyzny jest ściśle związana z zakresem wiedzy na jej temat. Wiąż z krajem można umacniać poprzez kultywowanie świąt, obyczajów czy zwracanie uwagi na piękno języka.

W szkole nadarza się wiele okazji do promowania wartości obywatelskich, np. przygotowania do uroczystości – począwszy od państwowych, a skończywszy na tych związanych z patronem szkoły. Ważnym elementem wychowania obywatelskiego jest podkreślanie przy każdej sposobności roli mundurka, sztandaru szkoły, flagi narodowej czy hymnu. Kształtowanie w uczniach odpowiedzialność za kraj można rozpocząć od dbania o klasę, szkołę, boisko lub osiedle (Radzewicz 2007, s. 16). Organizowanie wycieczek to z kolei najlepsza forma poznawania kultury i historii. Bezpośrednie spotkanie ze zjawiskami przyrody czy dorobkiem kulturowym wpływa na rozwój umiejętności intelektualnych, społecznych i emocjonalnych. Dzięki wyjściu poza mury szkoły uczniowie mają styczność z innymi ludźmi i ich pracą, co pomaga kształtować prawidłowe postawy społeczne. Ponadto nowe doświadczenia wzbogacają słownictwo oraz rozwijają wyobraźnię i wrażliwość na piękno. Wycieczki są jednym z najlepszych sposobów zdobywania wiedzy o świecie (Wojtek 2004, s. 14–16). Zadaniem Olgi Napiontek (2013) „szkoła jako publiczna instytucja edukacyjna w najbardziej systematyczny sposób zajmuje się kształceniem obywatelskim. Jest miejscem, w którym młodzi ludzie przygotowują się do roli obywateli” (Napiontek 2013, s. 107). W szkole dzieci uczą się funkcjonowania w grupie

poprzez przestrzeganie reguł, zażegnywanie konfliktów i współpracę. Kształcenie obywatelskie prowadzone jest na dwóch poziomach. Pierwszy to przekazywanie wiedzy, zwykle podczas tradycyjnych zajęć lekcyjnych, które są prowadzone na podstawie wytycznych programowych. Te wytyczne ograniczają rolę nauczyciela do dostarczania wiadomości zgodnie z obowiązującymi programami nauczania. Drugi poziom to sposób funkcjonowania szkoły oraz jej kultura organizacyjna. Olga Napiontek (2013, s. 109) uważa, że:

łatwiej jest uczyć dzieci reguł demokracji oraz umożliwiać doświadczanie obywatelstwa w szkole zarządzanej demokratycznie, gdzie nauczyciele, rodzice i uczniowie mają wpływ na decyzje dotyczące zarówno organizacji pracy szkoły, jak i sposobu nauczania. Chodzi tu szczególnie o stosunek do reguł, relacje uczeń-nauczyciel, miejsce dla samorządności uczniowskiej.

W związku z tym ważnym zadaniem nauczyciela jest stwarzanie pól aktywności społecznej, aby umożliwić uczniom działanie na nich, szczególnie w rodzinie, społeczności lokalnej i instytucjach oświatowych. Najważniejszym terenem realnej aktywności obywatelskiej dzieci w młodszym wieku jest szkoła. Stanowi ona małą społeczność lokalną, w której często dochodzi do łamania praw cudzych w obronie praw własnych oraz do zachowań, które wskazują na nieliczenie się z innymi i dbanie jedynie o swoje interesy. Podstawą edukacji obywatelskiej w klasach I–III szkoły podstawowej powinno być budowanie wiedzy o prawach i obowiązkach wobec siebie i innych połączone z kształtowaniem umiejętności stosowania ich w praktyce. Celem edukacji obywatelskiej jest:

umożliwienie uczniom uzyskania wiedzy na temat własnego społecznego kontekstu funkcjonowania w codziennym życiu, kształtowanie wartości i postaw prospołecznych koniecznych do realizacji koncepcji odpowiedzialnego obywatelstwa oraz stymulowania aktywnego uczestnictwa w życiu szkolnym i społecznym (Uszyńska-Jarmoc 2009, s. 346).

Każdy nauczyciel w swojej pracy wychowawczej ma obowiązek zwracania szczególnej uwagi na wychowanie obywatelskie, niezależnie od szczebla kształcenia i prowadzonego przedmiotu. Jego zadaniami w tym obszarze są rozwijanie postaw oraz nauka przestrzegania prawa i wywiązywania się z obowiązków, a także przekazywanie pozytywnego nastawienia do ojczyzny i jej problemów (Dudel 2009, s. 8–9). Edukacja obywatelska powinna dziś uczyć rozwiązywania problemów społecznych i wpływania na instytucje zgodnie z zasadami demokratycznymi. Dzieci należy przygotowywać do tego, by w przyszłości skutecznie umiały działać na

rzecz społeczności lokalnej, kraju i Unii Europejskiej. Ważne są także umiejętność szanowania zdania innych w procesach tworzenia systemu prawa oraz bezstronne podejście do nich (Cern, Juchacz, Nowak 2009, s. 8–9).

PODSUMOWANIE

Działania systemu edukacji, które przyczyniają się do kształtowania postawy obywatelskiej, to: podawanie powodów zakazów i ograniczeń, wspieranie autonomii wychowanków i ich rozwoju, wspieranie samodzielności ich myślenia, szacunek i tolerancja wobec nich oraz słuchanie ich opinii. W postawie obywatelskiej ważna jest również umiejętność działania, czyli przejawiania zachowań obywatelskich, których terenem ma stać się system edukacji. Uczeń, który nie będzie praktykował takich zachowań w szkole, nie rozwinie swojej postawy obywatelskiej (Rosół 2004, s. 198).

LITERATURA

- Cern K.M., Juchacz P., Nowak E., 2009, *Edukacja demokratyczna jako sfera namysłu w filozofii i praktyce*. W: K.M. Cern, P. Juchacz, E. Nowak (red.), *Edukacja demokratyczna*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, 8–9.
- Citizenship Education at School in Europe*, 2005. Warszawa, Directorate-General for Education and Culture..
- Dąbrowska T.E., Wojciechowska-Charlak B., 1997, *Między praktyką a teorią wychowania*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Dudel B., 2013, *Istota i rodzaje kompetencji kluczowych*. W: J. Uszyńska-Jarmoc, B. Dudel, M. Głowska-Sołdatow (red.), *Rozwijanie kompetencji kluczowych uczniów w procesie edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków–Białystok, Wydawnictwo Impuls.
- Huddleston E, Garabagiu A. (red.), 2015, *Edukacja obywatelska. Poradnik szkolenia nauczycieli edukacji obywatelskiej i praw człowieka 2001–2004*. Strasburg, Publishing Division, Directorate of Communication and Research of the Council of Europe.
- Izdebska J., 2007, *Wychowanie obywatelskie współczesnego dziecka – w perspektywie edukacji szkolnej oraz globalizacji mediów elektronicznych*. W: J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki (red.), *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*. Białystok, Wydawnictwo Trans Humana.

- Konopka H., 2002, *Wychowanie obywatelskie polem rozwijania i integrowania wiedzy humanistycznej*. W: M. Kujawska (red.), *Uczeń w nowej szkole. Edukacja humanistyczna*. Poznań, Instytut Historii UAM.
- Lange D., Print M., 2013, *Civic Education and Competences for Engaging Citizens in Democracies*. Rotterdam, Sense Publishers.
- Markocki Z., 1995, *Edukacja patriotyczno-obywatelska młodzieży zintegrowanym procesem wychowania*. W: *Wychowanie patriotyczne młodzieży*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Arcanus.
- Napiontek O., 2013, *Szkoła – przestrzeń obywatelskiego uczestnictwa*. W: A. Kor-dasiewicz, P. Sadura (red.), *Edukacja obywatelska w działaniu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pawalec L., 2006, *Edukacja regionalna w przedszkolu i w klasach młodszych szkoły podstawowej*. Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Radziewicz H., 2007, *Wychowanie patriotyczne w edukacji wczesnoszkolnej*. „Wychowawca”, nr 9, 16–17.
- Rosół A., 2004, *Rola edukacji w kształtowaniu postaw obywatelskich*. W: M. Szcze-pański, A. Śliz (red.), *Obywatel w lokalnej społeczności. Studia i szkice socjologiczne*. Tychy–Opole, Śląskie Wydawnictwa Naukowe.
- Skrzypniak R., 2009, *Wartości patriotyczne rodziny podstawą zachowania tożsamości narodowej*. W: E.J. Kryńska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*. Białystok, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.*, 2004. Dz. U., nr 256, poz. 2572 ze zm.
- Uszyńska-Jarmoc J., 2009, *Teoretyczne źródła modelu edukacji obywatelskiej*. W: E.J. Kryńska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*. Białystok, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Wojtek D., 2004, *Edukacja poza szkolną ławką – poznajemy swoją małą i wielką ojczyznę*, „Życie Szkoły”, nr 5, 14–16.
- Wychowanie obywatelskie w szkołach w Europie*, opublikowano: http://www.eurydice.org/News/Communique/pl/PR055_PL.pdf [dostęp: 10.05.2015].
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE)*, 2006. Dz. Urz. UE L394/10.
- Zarzecki L., 2012, *Teoretyczne podstawy wychowania teoria i praktyka w zarysie*. Jelenia Góra, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa.

THE ROLE OF TEACHERS AND PARENTS IN CIVIC EDUCATION CLASSES
OF PUPILS IN THE 1ST TO IIIRD GRADE OF PRIMARY SCHOOL

Abstract: The formation of civic values should be a priority in education, because the perceived image of our homeland in our eyes and in the citizens' of other countries depends on the extent of the knowledge and awareness of the country's cultural heritage acquired by our youngest citizens. This predominantly is the task of families and schools. Families and institutions through cooperation and complementarity should prepare students to actively participate in social and cultural life. Thanks to this children since an early age will have respect towards their homeland and will also be tolerant towards the differences of other nations.

Keywords: civic education, child in the early stages of education process